

معرفی نسخه خطی

بیان سلطنت انگلستان

اثر میرزا ملکم خان

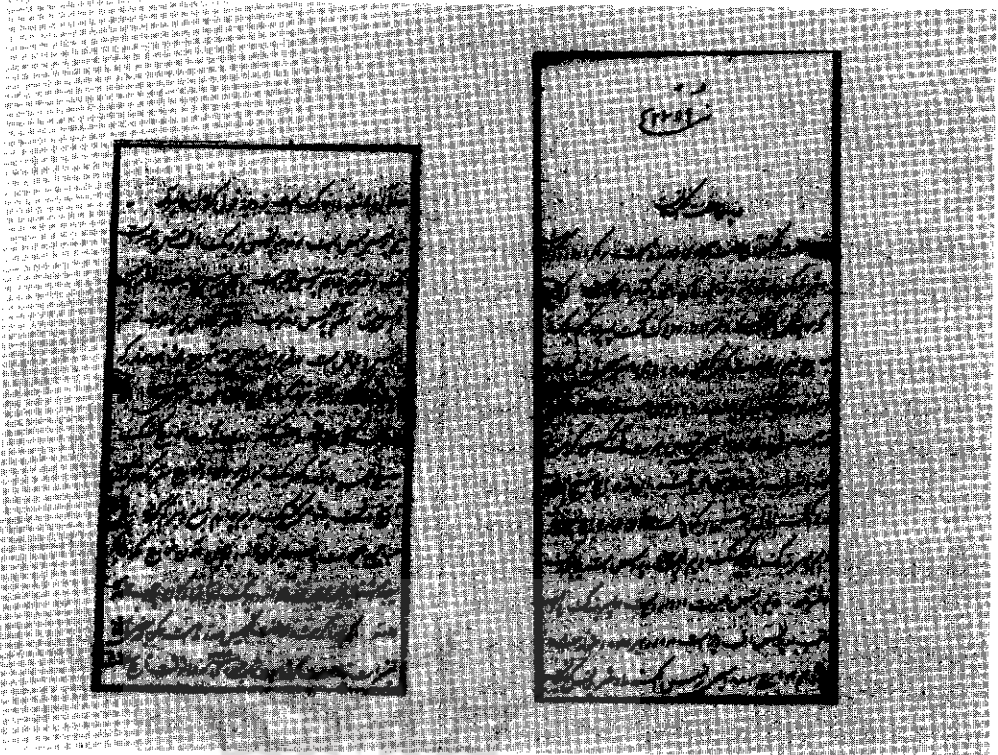
● آئینه ابراهیمی

▼ میرزا ملکم خان

یکی از مشخصه‌های مهم و اساسی عصر قاجار، به ویژه از زمان وقوع جنگ‌های ایران و روس، به وجود آمدن برزخی از تقابل‌های سنت و مدرنیته است. در این دوران فضای بسته اندیشه سنتی حاکم با درک تحولات مدرن دنیای خارج از خود و متأثر شدن از آن به تدریج با شیوه تنفس با فضای مدرن آشنا می‌شود و تا شکل‌گیری انقلاب مشروطه دچار نوسان‌هایی بی‌شمار می‌گردد. در این بین اصحاب اندیشه و عمل هر یک به نوعی در مسیر عطف توجه و به اجرا در آوردن اصلاحات ضروری مد نظر خود گام برداشتند و خون تازه‌ای در شریان حیات ایران و ایرانی دمیدند.

میرزا ملکم خان ارمنی یکی از چهره‌هایی است که در زمینه‌سازی فکری انقلاب مشروطه سهم عمده‌ای به خود اختصاص داده است. چهره وی در تاریخ ایران از جوانب گوناگون تأمل برانگیز و حتی به قولی «غوغا برانگیز» است. اما برکنار از تمامی قضاوت‌ها، کلیت اندیشه وی به مثابه تجربه‌ای ضروری از پرشدن خلا اندیشه سیاسی در ایران عصر قاجار ارزشمند و در خور تعمق است. تعدد آثار وی فتح‌بابی است که پژوهشگران را به تحقیق و بررسی جنبه‌های مختلف شخصیت وی و او می‌دارد. بدین سان سهم هر یک از آثار ملکم خان - اعم از به چاپ رسیده و نرسیده - در ساختن تصویری شفاف‌تر از حیات اجتماعی و سیاسی وی مهم می‌نماید. از این رو در این مجال معرفی یکی از دست‌نوشته‌های او که در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود، به منظور یاری رساندن هر چه بیشتر به روشنگری تاریخ اندیشه سیاسی ایران ارائه می‌گردد.

ملکم خان با توضیح برقراری
پارلمان در انگلستان، محدود
شدن سایه سنگین استبداد
سلطنتی را به تصویر می کشد و
از پارلمان به عنوان محلی برای
خدمت و رسیدگی به احوال
مردم نام می برد

«مگناچارتر»، التزام نامه
پادشاه انگلستان، از یکسو
آزادی رعیت و از سوی دیگر
محدود کردن قدرت پادشاه را
در زمینه مالیات گیری نشان
می دهد

بیان سلطنت انگلستان:

اثر مزبور را ملکم خان به سبزه فصل تقسیم کرده و در هر فصل به فراخور عنوان، جزئیات ساختار حکومت سلطنتی انگلستان را تشریح می کند و در برخی موارد، از جمله در فصل هشتم، به نوعی وضعیت حاکم در انگلیس را با ایران مقایسه می کند تا به منظور اصلی خود که همانا آگاهی بخشی به ملت ایران از تحولات و تغییرات سلطنت انگلستان است، نزدیک تر گردد.

وی در تبیین اطناب کلام خود در فصل دهم می نویسد: «مقصودم از ذکر این رساله همیشه این بود که حال مملکت خود را از حالت مملکت انگلیس و اداره آن مستحضر و مطلع بسازم و کامیابی در هر شقه از شقوق تفصیلی بیان و ذکر نشود، شجره مقصود باور نمی گردد».^۱

در فصل اول ملکم خان ابتدا با معرفی چند تن از پادشاهان انگلستان از جمله ملکه معاصر، ویکتوریا به تشریح تغییرات ساختار حکومت انگلیس بعد از برقراری جمهوری کرامول در سال ۱۶۸۸ م. می پردازد. تعیین مخارج پادشاه و شاهزادگان و متن قسم نامه پادشاه انگلیس از نخستین مواردی است که مطرح شده است: «قسم می خورم به ملت انگلیس و دولت انگلیس آنچه به او تعلق دارد از قرار قانون هایی که در پارلمان ثبت است با کمال مهربانی و انصاف حکم بکنم».^۲

سپس می افزاید معنی حکومت انگلیس دو چیز است؛ یکی وضع قانون و دیگری اجرای آن. پادشاه در صدر است، رئیس دین و منبع فیض است و وارث هر ملک و مال بی وارث، لشکر بحر و بر را به

جهت حفظ مملکت نگاه می دارد، تعیین وزیران خارجه با اوست چون معنی ملت انگلیس است، حافظ جان و مال و آبروی رعایاست و به دلیل تعدد مسئولیت هایش وزراء را تحت نظر صدر اعظم به اجرای قانون گماشته، در حالی که وضع قانون با پارلمان است.

فصل دوم به قدمت پارلمان انگلیس از زمان ساکسون ها اشاره دارد. اگر چه نظام پارلمانی در فتح ویلم ناروندی در ۱۵۶۶ م. / ۴۸۳ هـ. ق. از هم گسیخته شد، اما به سبب اهتمام مردم یار دیگر پارلمان برقرار گردید و «مراد از ذکر فقره پارلمان تفصیل و همان حکومت دولت انگلیس است».^۳

به طور کلی حکومت انگلیس از چهار جزء تشکیل می گردد: ۱- پادشاه ۲- امرای دینی ۳- امرای ملتی ۴- وکلای ملتی. این چهار جزو متفق القول قانون وضع می کنند و ملت موظف به اطاعت از آن است. ملکم خان با اشاره به سلطنت کینگ جان و حاکمیت ظالمانه وی به صدور نامه مگناچارتر (التزام نامه پادشاه انگلستان) اشاره می کند و می نویسد: «مگناچارتر تخم آزادی بود که حال درخت شده».^۴ این التزام نامه از یکسوی آزادی رعیت و از سوی دیگر محدود کردن قدرت پادشاه را در زمینه مالیات گیری نشان می دهد.

ملکم در پایان فصل دوم با اشاره به دوشق مجلس انگلیس، یعنی ۱- پارلمان امرا ۲- پارلمان وکلای ملت، در فصل سوم به چگونگی انتخابات این دو پارلمان می پردازد.

اعضای پارلمان امرا توسط پادشاه تعیین می شوند و هریک بنا به رابطه نزدیک با پادشاه، به ویژه با مفتخر شدن به لقب پرسی از جانب او، می توانند وارد پارلمان شده و حتی منصب خود را موروثی قلمداد

▼ ملکه ویکتوریا، پادشاه انگلیس

ملکم خان در رساله «بیان سلطنت انگلستان» می‌کوشد تا با معرفی جزئیات سلطنت انگلستان، به نوعی شیوه‌های ناکارآمد و سنتی حکومت عصر خود را مورد انتقاد قرار دهد و به منظور اصلاح آن مدلی قابل اجرا به دست دهد

کنند. اعضای این پارلمان از ارکان دین و نایبان پادشاه محسوب می‌شوند. سپس ملکم از پنج لقب (پرچ) مرسوم در انگلیس نام می‌برد.

۱- دیوک (سردار) ۲- مرکویس (سرحددار) ۳- ارل (نجیب و مفتخر) ۴- ویکنت (نایب ارل در حکومت ایالتی) ۵- بَرُن^۵ (قوة‌بازوی پادشاه) به معنی عضدالملک. اما اعضای پارلمان وکلای عامه با در نظر گرفتن شروطی چند می‌توانند در انتخابات شهر خود شرکت کرده و به مدت شش تا هفت سال نمایندگی پارلمان را تقبل کنند. بدین گونه مجلس به اتفاق پادشاه قانون می‌گذارد یا قوانین را تغییر می‌دهد، قرض می‌دهد، حواله می‌کند، از وزراء بازخواست می‌کند...^۶

بدین سان ملکم خان با توضیح برقراری پارلمان در انگلستان، محدود شدن سایه سنگین استبداد سلطنتی را به تصویر می‌کشد و از پارلمان به عنوان محلی برای خدمت و رسیدگی به احوال ملت نام می‌برد.

از فصل چهارم تا پایان فصل هفتم رسومات افتتاح پارلمان، نوع عملکرد پارلمان عامه و امرا و نیز نحوه برخورد با اعضای متجاوز از قاعده پارلمان مورد توجه میرزا ملکم خان قرار گرفته است. بدین ترتیب او در این فصول روش کار در سیستم دموکراسی پارلمانی را به نحوی باریک بینانه بیان می‌دارد، تا شاید الگوی عملی دستگاه سیاسی قاجاریان قرار گیرد.

در فصل هشتم ملکم خان می‌کوشد جمع شدن همه

مسئولیت‌ها و یا به عبارت بهتر معطوف شدن تمامی ابزار قدرت را در دست یک نفر که همان پادشاه می‌باشد باری سنگین تلقی کند، تاراه خود را برای تقسیم مسئولیت بگشاید.

وی می‌نویسد: «امور مملکت داری نه تنها به عرض مردم رسیدن است (بلکه) هزار نکات باریکتر از مو در میان است.»^۷ ملکم با مفروض قرار دادن پادشاهی رحیم و کریم در رأس، به گونه‌ای به تحلیل می‌پردازد که در نهایت قدرت یک یا چند نفر را برای رسیدگی به امور حکومت ناکافی قلمداد می‌کند.

سرانجام ملکم خان به وجود دفتر خانه‌های متعدد در انگلستان اشاره کرده و فصل نهم اثر خود را به تفصیل دفتر خانه‌ها که ضامن اجرای قانون می‌باشند، اختصاص داده است. در واقع جاری ساختن قانون تحت کنترل صدر اعظم که در رأس دفتر خانه است و با عزل و نصب وزراء، قانون توسط وی به اجرا در می‌آید. از جمله وظایف دفتر خانه‌ها رسیدگی به امور داخلی و خارجی، مالیات، فقرا، لشکر بحر و بر و... است و پارلمان هم بر این امور نظارت دارد. استعفای صدر اعظم نیز برابر با معزول شدن تمامی وزیرانش است. در پایان این فصل ملکم خان به معرفی برخی از وزیران معاصر می‌پردازد.

فصل دهم به مسئله مالیات اختصاص یافته و طی آن تغییرات مالیاتی کشور انگلستان از ۱۷۶۱ تا ۱۸۶۴ م. بررسی شده است. در برخی موارد نیز صورت مالیاتی و قرض سالیانه دولت انگلیس ذکر شده است. ملکم خان از صورت‌های مالیاتی نتیجه می‌گیرد که در نتیجه سیاست دولت انگلستان، مالیات و منافع مملکت در تزايد و قرض دولت در تکاثر است و این مسئله به زیادت تجارت، زراعت و محصول و نه از قطع کردن مواجب و اخذ محصول رعیت ارتباط می‌یابد. وی در مقایسه با وضعیت انگلستان مالیات آن زمان ایران را که به دست دولت می‌رسید هفت کرور و مالیات اخذ شده از ملت را چهارده کرور می‌نویسد. هفت روز ما به تفاوت سهم مباشران و حکام و دیوانیان می‌شود که برای پیشکش و ذخیره معزولی نگهداری می‌شود.^۸

در ادامه ملکم می‌گوید: «در مملکتی که بی‌نظمی است روز به روز در خرابی و مملکتی که با نظم است روز به روز در ترقی و آبادی است. چنانچه ممالک فرانسه و انگلیس و سایر دول فرنگستان را می‌بینیم و چنانچه در قدیم مملکت ایران را در تاریخ می‌خوانیم^۹. منابع درآمد انگلستان: ۱- گمرک ۲- مالیات غیرمنتظم (حق دیوانی) ۳- مالیات استمپ (مهر) (مالیات کاغذهای مهر شده دیوانی) ۴- عوارض و حقوق دیوانی ۵- مالیات نقدیه و ملکیه ۶- مالیات پست ۷- خالصجات است و نحوه کارکرد دولت انگلیس در

▼ بانک انگلستان، تهران، دوره ناصری، از کتاب گنجینه عکس ایران، به کوشش ایرج افشار

حکومت قاجاریان. وی در سراسر رساله مزبور می‌کوشد تا با معرفی جزئیات سلطنت انگلستان، به نوعی شیوه‌های ناکارآمد و سنتی حکومت عصر خود را مورد انتقاد قرار دهد و به منظور اصلاح آن مدلی قابل اجرا به دست دهد. اما به دلایل بسیار که در چهار چوب این مقاله نمی‌گنجد، عدم انعطاف حکومت قاجار در موضوع استبداد سنتی خود، همه تلاش‌ها و کوشش‌های کسانی چون ملکم را به نتیجه مطلوبی نرساند و با وقوع انقلاب مشروطه حکومت قاجاریه با حفظ همان موضوع سنتی، فروپاشی‌اش را مسجل ساخت و تجربه برقراری نظامی دموکراتیک را با خود به قعر تاریخ برد.

پی نوشت‌ها:

- ۱- میرزا ملکم خان، بیان سلطنت انگلستان، نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۰۸۶۵، برگ ۲۸b.
- ۲- همان، برگ ۲a.
- ۳- همان، برگ ۳a.
- ۴- همان، برگ ۴a.
- ۵- بارون
- ۶- همان، برگ ۶a.
- ۷- همان، برگ ۲۴a.
- ۸- همان، برگ ۳۱b.
- ۹- همان، برگ ۳۲b.
- ۱۰- همان، برگ ۴۰a.

این موارد به گونه‌ای است که رفاه، نظم و عدل را برقرار می‌کند. ملکم پس از شرح این قسمت به «خزینة رسمی» یعنی بانک نمی‌پردازد، زیرا به این باور است که منفعت آن به اندازه‌ای زیاد است که قابل تحریر نیست.^۱

فصل یازدهم اهمیت تجارت و زراعت را در بهبود وضعیت معیشتی مردم بیان می‌کند. از نظر ملکم، کشاورزی و تجارت به وسیله سهولت رفت و آمد و حمل و نقل سریع از طریق راه‌هایی چون راه آهن می‌تواند موجبات افزایش توان مالی مردم را در پرداخت مالیات به حکومت فراهم آورد. هم چنین برقراری امنیت و عدل توسط حکومت از ملزومات تجارت و رفاه عمومی است.

سرانجام دو فصل پایانی به بیان قوه حربی بری و قوه حربی بحری می‌پردازد. ملکم خان در بیان قوه حربی بری تاریخچه‌ای کوتاه از اوضاع نظامی انگلستان را به دست می‌دهد و به برقراری نظام قیف اشاره می‌کند که تقریباً معادلی از همان اقطاع مرسوم در سرزمین‌های خلافت اسلامی از جمله ایران است. سپس شیوه‌های سربازگیری، انواع اسلحه قشون، تعداد نفرات لشکر و حقوق و مواجب سربازان را تشریح کرده است.

در فصل سیزدهم که در واقع مکمل فصل دوازدهم است، قوای حربی بحری مورد نظر ملکم قرار گرفته و وضعیت کشتی‌رانی و کشتی‌سازی، به ویژه در عصر هنری هشتم و ملکه الیزابت، به علاوه انواع کشتی‌های جنگی انگلستان توضیح داده شده است.

در مجموع اثر معرفی شده نمونه‌ واضحی است از دست‌یابی ملکم خان به الگویی مدرن از اصلاحات ضروری ساختاری در